

Νίκος Καλογήρου

ΤΟ ΨΗΦΙΔΩΤΟ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Nikos Kalogirou

ARISTOTLE'S MOSAIC

ΠΩΣ ΘΑ ΖΗΣΟΥΜΕ ΜΑΖΙ ΣΤΟ ΨΗΦΙΔΩΤΟ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ

Νίκος Καλογήρου

Ομότιμος καθηγητής αρχιτεκτονικού και αστικού σχεδιασμού ΑΠΘ

ΤΟ ΣΗΜΕΙΟ ΕΚΚΙΝΗΣΗΣ

Ο επιμελητής της 17ης Μπιενάλε Αρχιτεκτονικής της Βενετίας Hashim Sarkis θέτει το ερώτημα «Πώς θα ζήσουμε μαζί;», επιζητώντας ένα νέο χωρικό κοινωνικό συμβόλαιο σε ένα παγκοσμιοποιημένο πλαίσιο αυξανόμενων ανισοτήτων.

Η ελληνική συμμετοχή σχολιάζει ένα εμβληματικό παράδειγμα σχετικό με αυτόν τον προβληματισμό: τον άξονα της Αριστοτέλους στη Θεσσαλονίκη, που σχεδιάστηκε πριν από 100 χρόνια, με το όνομα «Λεωφόρος της Κοινωνίας των Εθνών». Λειτουργεί σήμερα ως μοναδικός αστικός συμπυκνωτής για διαφορετικούς πληθυσμούς και κοινωνικές ομάδες: εντόπιους, επισκέπτες, μετανάστες και πρόσφυγες.

Η ιδιαιτερότητα της ελληνικής συμβολής πηγάζει από τη διαπίστωση ότι οι νέες γεωγραφίες συνάφειας, ενταγμένες στην αναπόφευκτη παγκοσμιοτητα, οφείλουν να κατανοούν τις ιστορικές, γεωγραφικές και πολιτισμικές ιδιαιτερότητες.

Για να «ζήσουμε μαζί» πρέπει να σχεδιάσουμε δημόσιους χώρους που ανταποκρίνονται κριτικά στον τόπο και το περιβάλλον.

THE STARTING POINT

Citing the need for a new spatial contract in a globalized world of growing inequality, Hashim Sarkis, curator of the 17th International Architecture Exhibition, asks: “How will we live together?”.

The Greek participation comments on an emblematic example of this question: the Aristotle axis in Thessaloniki, which was designed 100 years ago as the “Boulevard de la Société des Nations”. Today, the axis serves as a unique urban condenser for different populations and social groups: residents, visitors, immigrants, and refugees.

The distinctive character of the Greek contribution stems from the realization that the new geographies of cohesion, inevitably anchored within the framework of globalization, must be aware of historical, geographical, and cultural particularities. In order to “live together” we must design public spaces that critically correspond to the locus and environment.

HOW WE WILL LIVE TOGETHER IN THE MOSAIC OF THE ARISTOTLE AXIS

Nikos Kalogirou

Professor Emeritus of Architecture and Urban Design, Aristotle University of Thessaloniki

Η ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Ο αστικός άξονας της Αριστοτέλους φέρει το όνομα του πολυμερούς και μεθοδικού αρχαίου φιλόσοφου. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη:

Ο άνθρωπος είναι «πολιτικό ζώ(ον)», γεγονός που προϋποθέτει τη συμβίωση σε μια κοινότητα.

Ως έλλογο ον συμμετέχει στη ζωή της πόλης, αναζητώντας όχι μόνο τη βιολογική επιβίωση, αλλά και την αίσθηση της οργανωμένης κοινότητας.

Η ιδιότητα του πολίτη διακρίνεται από άλλες μορφές κοινότητας (οικογένεια, συντροφικότητα), καθώς οφείλεται στη δυναμική ισότητα, η οποία προκύπτει από το διάλογο και τους νόμους που ρυθμίζουν τις διαθρωπίνες σχέσεις.

Η πολυαναφερόμενη διατύπωση του Αριστοτέλη είναι ανοιχτή σε πολλαπλές αναζητήσεις που αναφέρονται στην ουσία της ανθρώπινης φύσης και στον δημόσιο χώρο της πόλης.

ARISTOTLE'S LEGACY

The urban axis bears the name of the methodical ancient philosopher and polymath, Aristotle, according to whom:

Human beings are by nature “political animals” and as such live their lives in the company of others.

As creatures of reason, human beings take part in the life of the polis, not only for physical survival but also for the sense it gives of an organized community.

Citizenship is distinguished from other forms of community, such as kinship or companionship, as it is rooted in the potential equality that emerges from dialogue and the laws governing relations between individuals.

Aristotle's oft-cited formulation allows for multiple investigations into the substance of human nature and the public space of the polis.

ΑΝΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΕΚΣΥΓΧΡΟΝΙΣΜΟΣ

Η ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης, που αναδύθηκε από τις στάχτες της πυρκαγιάς του 1917, είναι συγκρίσιμη με τη δημιουργία της σύγχρονης Αθήνας ως πρωτεύουσας του ελληνικού κράτους μετά το 1821.

Στα σχέδια της νέας Θεσσαλονίκης (1918-1921), ο επικεφαλής της Διεθνούς Επιτροπής Σχεδιασμού Ερνέστ Εμπράρ, υπέγραφε ως αρχιτέκτονας-πολεοδόμος. Ήταν μια από τις πρώτες φορές που διεθνώς αναφερόταν αυτή η εξειδίκευση. Εφαρμόστηκαν σημαντικές μεταρρυθμίσεις και θεσμικές καινοτομίες που οδήγησαν:

- στη συνειδητή αξιοποίηση του πολεοδομικού σχεδιασμού ως εργαλείου ανάπτυξης του αστικού χώρου·
- στην απόκτηση από το δημόσιο των αναγκαίων χώρων για κοινόχρηστες και κοινωφελείς χρήσεις·
- στον αναδασμό και την εμπορευματοποίηση της αστικής γης με τη χάραξη νέων οικοπέδων και την πώληση κτηματογράφων σε πλειστηριασμούς·
- στη μαζική ανέγερση πολυώροφων οικοδομών με την εφαρμογή οικοδομικών κανονισμών και ευρεία χρήση οπλισμένου σκυροδέματος.

Τα καινοφανή εκσυγχρονιστικά πρότυπα συνδυάστηκαν με αυστηρή γεωμετρία των χαράξεων του πολεοδομικού ιστού και κλασικίζουσα εκλεκτική αρχιτεκτονική της πόλης. Οι συνειδητές ουμανιστικές επιλογές του Εμπράρ ήταν προϊόντα των γαλλικών προβληματισμών για την πολεοδομία, σε αντιδιαστολή με την εικόνα των άναρχων μητροπόλεων της εποχής.

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Η ολική ανακατασκευή της Θεσσαλονίκης ανταποκρινόταν στη γενικότερη εκσυγχρονιστική προσπάθεια της κυβέρνησης του Ελευθέριου Βενιζέλου για την εδραίωση της ελληνικής κυριαρχίας. Με πρωτοβουλίες του υπουργού Συγκοινωνίας Αλέξανδρου Παπαναστασίου υιοθετήθηκαν τα πιο προωθημένα εργαλεία πολεοδομικού σχεδιασμού με την ουσιαστική συμβολή των συμμάχων της Αντάντ και ιδιαίτερα των Γάλλων.

- Ο νέος πολεοδομικός σχεδιασμός ανάτρεψε πλήρως τις παραδοσιακές εθνοθρησκευτικές δομές της κεντρικής Θεσσαλονίκης. Οι αρχιτεκτονικές μορφές που υιοθετήθηκαν, ιδιαίτερα στον μνημειακό άξονα της Αριστοτέλους, σηματοδότησαν μιαν υβριδική ελληνικότητα με νεοβυζαντινές απηχήσεις. Η αναζήτηση μιας ευδιάκριτης εθνικής αρχιτεκτονικής ταυτότητας εξυπηρετούσε τις πολιτικές ιδεολογίες της κυρίαρχης ελίτ.
- Στην πράξη εφαρμόστηκε μια ύστερη δομή κλασικών χαράξεων και αναλογιών εμπλουτισμένη με αποστειρωμένα «τοπικά» διακοσμητικά στοιχεία. Αυτή η αστική σκηνογραφία εντασσόταν στο ευρύτερο πλαίσιο του οριενταλισμού, που διαδόθηκε τη περίοδο αυτή στη Μεσόγειο και στις αποικίες.

Ο εκλεκτικός τοπικισμός της Θεσσαλονίκης μπορεί να θεωρηθεί ως πρόδρομος των προβληματισμών της γενιάς των Ελλήνων δημιουργών του '30.

RECONSTRUCTION AND MODERNIZATION

The reconstruction of Thessaloniki after it was reduced to ashes in the fire of 1917 is comparable to the creation of modern-day Athens as the capital of the newly independent Greek state after 1821.

The plans for a new Thessaloniki (1918-1921) were signed by Ernest Hébrard, the head of the International Planning Committee, as “architecte-urbaniste”, one of the first references to the profession internationally. The plans adopted important reforms and institutional innovations including:

- The deliberate use of the city plan as a tool for urban redevelopment.
- The acquisition by the state of the required space for communal and public-interest purposes.
- The redistribution and commercialization of urban land through the creation of new building plots and auction of title deeds.
- The mass construction of multi-story buildings, under new building regulations and with the broad use of reinforced concrete.

These modernization initiatives, unprecedented for Greece as well as for Europe, were combined with an austere street grid and an eclectic classicist urban architecture. Hébrard’s consciously humanistic choices, a product of French thinking on urban planning, stood in stark contrast to the anarchic metropolises of the time.

ARCHITECTURE, POLITICS, AND IDEOLOGY

The sweeping reconstruction of Thessaloniki fit well with the broader modernization efforts of Eleftherios Venizelos’s government and the consolidation of Greek sovereignty. On the initiative of Minister of Transport Alexandros Papapanastasiou and with the significant contributions of the Triple Entente, especially of France, some of the most advanced measures of urban planning were put to use.

- This new approach to urban planning completely overturned the traditional ethno-religious communal structures of central Thessaloniki. The architectural forms that were adopted, particularly on the monumental Aristotle axis, heralded a new hybrid Greekness with neo-Byzantine overtones. The search for a discernible national architecture served the political ideologies of the ruling elite.
- In practice, a different approach was implemented with late classical lines and proportions, enriched with denatured “local” decorative motifs. This urban mis-en-scène was part of a broader orientalism that was prevalent in the Mediterranean and the colonies at the time.

The eclectic regionalism of Thessaloniki can be seen as a precursor to the critical regionalism and the broader reflections on greekness that would occupy the generation of Greek architects in the 30s.

Βασιλείον της Ελλάδος «Κτηματογράφων» για την Ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης, Αρχείο ΚΙΘ.

↓

Kingdom of Greece “Cadastral title for Thessaloniki's Reconstruction, Thessaloniki History Centre.

Από το όραμα στην υλοποίηση: Σύγκριση των αρχικών και των υλοποιημένων όψεων στον άξονα της Αριστοτέλους.

© Νίκος Καλογήρου.

↓

From visualisation to implementation: Façades on Aristotle Axis as planned and as built.

Ο Ερνέστ Εμπράρ στο Μπέη Χαμάμ. © Νίκος Καλογήρου.

↑

Ernest Hébrard at Bey Hammam.

Πορτρέτα του Βενιζέλου και του Παπαναστασίου στο Μπέη Χαμάμ. © Νίκος Καλογήρου.

↑

Portraits of Venizelos and Papanastasiou at Bey Hammam.

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΧΕΙΡΟΝΟΜΙΑΣ

Η «Λεωφόρος της Κοινωνίας των Εθνών» συνιστούσε μιαν εξιδανικευμένη μεγάλη χειρονομία με κυρίαρχη την έννοια της κεντρικότητας. Ο άξονας της Αριστοτέλους γίνεται αντιληπτός ως εκτεταμένη ακολουθία ευρύτατων προοπτικών αναδείξεων ενταγμένων στην εκκλιμένη τοπογραφία της Θεσσαλονίκης.

- Στο υπόβαθρο αυτών των πολεοδομικών χειρισμών βρίσκονταν τα οράματα της ισχυρής πολιτικής εξουσίας των Βενιζέλου-Παπαναστασίου. Προβλεπόταν η επένδυση της διαδρομής με ανάλογα συνθετικά εξαρτήματα: αψίδες, μνημεία, αγάλματα και δεξαμενές.
- Η επιδίωξη ενός εκλεκτικού τοπικισμού υπογραμμίστηκε με «νεοβυζαντινές» λεπτομέρειες. Αυτές διακόσμησαν μιαν αρχιτεκτονική προσόψεων, με κλασικίζουσες αναλογίες και εναλλαγές πλήρων και κενών.
- Οι οικονομικές συνθήκες δεν επέτρεψαν την ολοκλήρωση των πληθωρικών οραμάτων των αρχιτεκτόνων Εμπράρ, Ζάχου, Κιτσίκη. Η δραματική σκηνογραφία παρέμεινε ημιτελής.
- Στα μεταπολεμικά χρόνια χρειάστηκε μια ακόμα ισχυρή πολιτική παρέμβαση του Καραμανλή για να ολοκληρωθεί μια πυκνότερη ανοικοδόμηση με απλουστευμένη εικονογραφία.

Η μεγάλη χειρονομία επιδίωξε τη μνημειακότητα, την τάξη και τον ορθολογισμό σε αντιδιαστολή με τη «χαοτική» οργανικότητα της παραδοσιακής πόλης. Αντίστοιχες «αυταρχικές» προσεγγίσεις αποτελούσαν κοινό στοιχείο των νεοκλασικών, αλλά και πολλών μοντέρνων διευθετήσεων που υιοθέτησαν την κεντρική ιεραρχημένη διαχείριση του χώρου. Οι εύλογες ανάγκες εξυγίανσης με αφορμή την επιδίωξη λειτουργικότητας μπορούσαν εύκολα να εκφυλιστούν σε ολοκληρωτικές προσεγγίσεις, όπως απέδειξαν οι πολιτικές πρακτικές αμφοτέρων των άκρων στο μεσοπόλεμο.

Σήμερα, παρά τη μερική του υλοποίηση, ο μνημειακός περίπατος της Αριστοτέλους παραμένει μια ευχάριστη τυπολογική και μορφολογική έκπληξη, ένας μοναδικός δημόσιος χώρος με έντονη αστικότητα. Το υλοποιημένο αποτέλεσμα χαρακτηρίζεται από λιτή μνημειακότητα, συμβάλλει στη μοναδική ταυτότητα του άξονα και εγγράφεται θετικά στη συλλογική μνήμη.

THE IDENTITY OF THE GRAND MANNER

The “Boulevard de la Société des Nations” followed an idealized Grand Manner dominated by a notion of centrality. The Aristotle axis can be seen as an extensive series of sweeping perspective highlights, integrated into the city’s sloping topography.

- At the root of the interventions, foreseen in the urban plan, lay the vision of strong political authority embraced by Venizelos and Papanastasiou. The axis was to be outfitted with the appropriate accessories: arches, monuments, statues, and fountains.
- The pursuit of an eclectic regionalism was underscored by an introduction of “neo-Byzantine” details. These decorative motifs formed part of a façade architecture that featured classicist proportions and an alternation of volumes and voids.
- Economic conditions prevented Hébrard, Zachos and Kitsikis’s ambitious vision from fully being realized. Their dramatic mis-en-scène remained unfinished.
- In the post-war years, it took yet another powerful political intervention by Prime Minister Konstantinos Karamanlis, to complete reconstruction albeit at greater density and with a simplified iconography.

The Grand Manner in the plan sought to achieve monumentality, order, and rationality, as opposed to the “chaotic” organic structure of the traditional city. Such “authoritarian” approaches were a common feature of not only neoclassical but also many modern solutions that adopted a central hierarchized management of urban space.

In pursuit of functionality, legitimate redevelopment needs could easily degenerate into authoritarian practices, as the two extremes of the political spectrum would amply demonstrate in the interwar period.

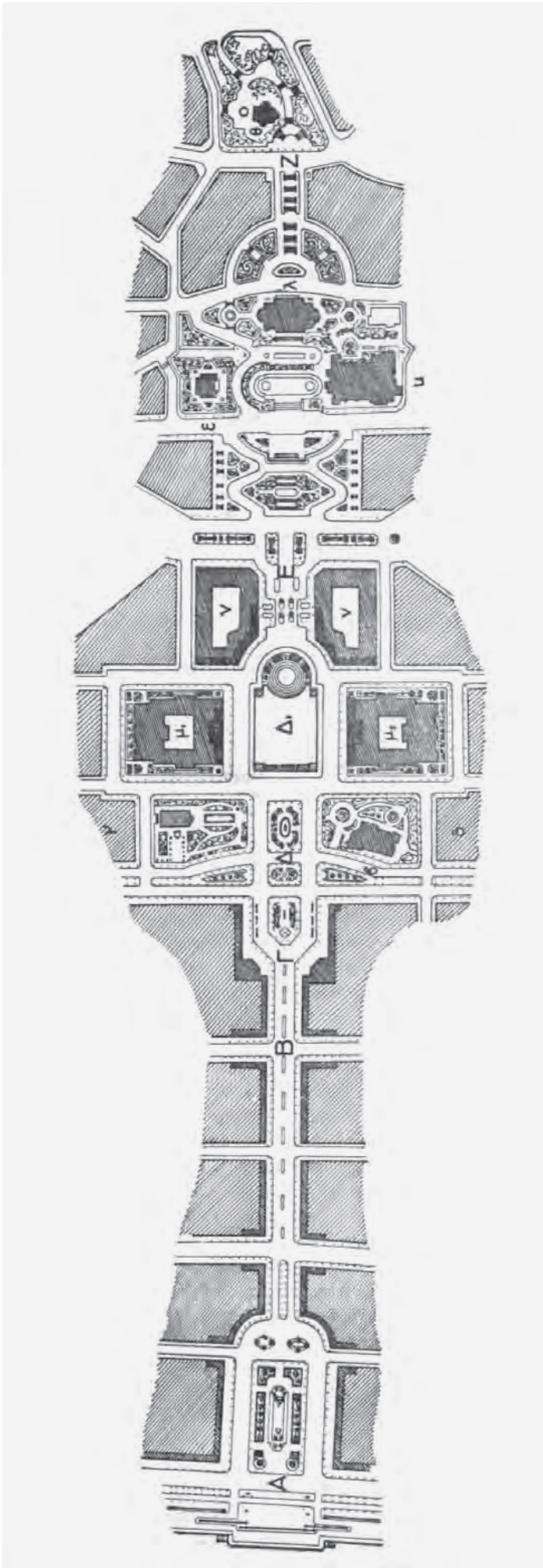
Despite the partial implementation of the original plan, the central monumental promenade of Thessaloniki remains today a pleasant surprise in typology and form, a unique public space with a heightened sense of urbanity. The realized section is marked by a sober monumentality, contributing to the unique identity of the axis, and ingraining itself in collective memory.

Η αρχική πρόταση για τη μεγάλη χειρονομία.

Πηγή / Source: *Τεχνικά χρονικά* (1939), 169-170.

→

The initial project for the Grand Manner of Thessaloniki.

Γενική άποψη της κεντρικής περιοχής από ψηλά (1918).
Πηγή / Source: Dreyfus R. (1927), "Le nouveau plan de Salonique", *L'Architecture XXXVI*, 110.

↓

Bird's eye view of reconstructed Thessaloniki (1918).

Η νοτιοδυτική πλευρά της Πλατείας Αριστοτέλους.
@Νίκος Καλογήρου.

↑

The northeastern side of Aristotle Square.

Ο ΚΕΝΤΡΙΚΟΣ ΑΞΟΝΑΣ ΩΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΟΣ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΗΣ

Ο μνημειακός άξονας κινείται εγκάρσια στη φυσική γεωγραφία ανάπτυξης της πόλης, η οποία οριοθετείται από την ακτογραμμή και τις ακραίες απολήξεις του όρους Χορτιάτη. Είναι ένα καινοτόμο στοιχείο με προοπτική μακράς διάρκειας, κατ' αναλογία με τον αρχαίο άξονα του Γαλέριου (Ροτόντα-Ιππόδρομος).

- Η Αριστοτέλους αποτελεί ένα διάδρομο που συνδέει με διευρύνσεις δύο φυσικά στοιχεία: την Ακρόπολη πλαισιωμένη από το περιαστικό δάσος Σείχ Σου, με τον κλειστό Θερμαϊκό Κόλπο περιβαλλόμενο από τον Όλυμπο και τα Πιέρια.
- Τοποθετημένα πλαγίως προς τα σημεία του ορίζοντα, με φορά από τα βορειοανατολικά προς τα νοτιοδυτικά, τα μέτωπα των οικοδομών εξασφαλίζουν εναλλασσόμενο ηλιασμό και αερισμό.
- Οι γραμμικές στοές της Αριστοτέλους, προφυλαγμένες από τον ήλιο και τη βροχή, δίνουν πρόσβαση σε σειρά καταστημάτων. Η επανάληψη τόξων, κιόνων και πεσσών προσδίδει ρυθμικότητα και τάξη στο δημόσιο χώρο, ενοποιώντας τα διαδοχικά οικοδομικά τετράγωνα.
- Η κεντρική διαδρομή και οι ανοιχτοί χώροι στα άκρα προσελκύουν τους πολίτες, αλλά και την αστική χλωρίδα και πανίδα. Οριοθετεί έναν ανθρωπογενή δημόσιο χώρο με κρίσιμη περιβαλλοντική λειτουργία μέσα στην πυκνοδομημένη «εντός των τειχών» Θεσσαλονίκη.

Η έντεχνη απομόνωση των μνημείων και των μνημειακών συνθέσεων, από τα μεγάλα ρεύματα κυκλοφορίας, φανερώνει την πρώιμη περιβαλλοντική προσέγγιση της ομάδας του Εμπράρ, σε μια συνειδητή απόπειρα προσαρμογής στα κλιματικά και ιστορικά δεδομένα του τόπου και του τοπίου.

THE CENTRAL AXIS AS AN ENVIRONMENTAL FACTOR

The monumental axis runs crosswise through the physical geography in which the city, sandwiched between the coast and the foothills of Mount Chortiatis, developed. It was an innovative element with a long-term perspective, something akin to the ancient axis of Galerius, which ran from the Rotunda to the Hippodrome.

- The axis is a corridor with extensions that link two natural elements: the Acropolis, set within the hilltop forest of Seih Sou, and the Thermaic Gulf, with the surrounding mountains of Olympus and Pieria.
- The façades of the buildings, angled to the horizon from the northeast to the southwest, ensure an alternation of sunlight and ventilation
- The boulevard's porticoes, sheltered from the sun and rain, front an array of shops. The repetition of arches, columns and pillars lends rhythm and order to the public space, providing cohesion to the successive blocks of buildings.
- The main path and the open spaces at its two ends attract not only residents of the city but the urban flora and fauna as well. This man-made public space serves a critical environmental function within the densely populated "intra muros" city of Thessaloniki.

The artful isolation of the monuments and monument complexes from the main traffic arteries evidences the environmental approach that Hébrard's team adopted—quite ahead of its time—in a conscious attempt to accommodate the climatic and historical demands of the site and the landscape.